

LA DIFUSIÓ INTERNACIONAL DE L'OBRA DE MARIA ÀNGELS ANGLADA

MONTSERRAT FRANQUESA
Universitat Autònoma de Barcelona
Montserrat.Franquesa@uab.cat

The international diffusion of the work of Maria Àngels Anglada

Maria Àngels Anglada és, després de Mercè Rodoreda, l'escriptora catalana més traduïda. La seva obra es pot llegir en gairebé una vintena d'idiomes, en bona mesura gràcies a la difusió internacional que tingué a partir de 2007, quan la cultura catalana fou la convidada d'honor a la Fira del Llibre de Frankfurt. Gran coneixedora de l'ofici de traduir, valorà sempre la tasca dels seus traductors. Una primera aproximació a la poesia i a la prosa angladianes en altres llengües epermet d'entendre els diferents papers que juga i desenvolupa cada traducció en la literatura d'arribada, sempre lligats a la recepció dels referents culturals i ètics.

Paraules clau: Maria Àngels Anglada, traduccions de literatura catalana, recepció literària.

Maria Angels Anglada is, after Mercè Rodoreda, the most widely translated Catalan writer. Her work can be read in almost twenty languages, largely due to the international diffusion she had since 2007, when Catalan culture was the guest of honor at the Book Fair in Frankfurt. A great expert on the craft of translating, she always valued the work of her translators. A first approach to Anglada's poetry and prose in other languages allows us to see the different roles that each translation plays and develops in the arrival literature, always linked to the reception of ethical and cultural references.

Keywords: Maria Angels Anglada, translations of Catalan literature, literary reception.

Data de recepció: 24/11/2017. Data d'acceptació: 22/6/2018.

Anglada en altres llengües

Més de quaranta publicacions, a banda de ressenyes i entrevistes, configuren a hores d'ara la bibliografia sobre Maria Àngels Anglada (Vic, 1930 - Figueres, 1999). Els diversos aspectes de la seva trajectòria com a poeta, novel·lista i crítica literària continuen essent objecte d'estudis i d'anàlisis de nombrosos assagistes, i els seus relats es poden trobar fàcilment a les llibreries gràcies a les diverses reedicions. L'obra narrativa completa veié la llum just dos anys després del seu inesperat traspàs, en edició de l'hellenista Eusebi Ayensa (Anglada, 2001), i no gaire més tard aparegué una biografia íntegra (Foguet, 2003). Aquests dos estudiosos de l'obra angladiana publicaren també un recull dels articles de crítica literària (Anglada, 2008) i tot seguit D. Sam Abrams edità la poesia completa de l'escriptora vigatana establerta a l'Empordà (Anglada, 2009). De publicació imminent és un nou volum d'entrevistes, fruit també de la col·laboració dels investigadors més prolífics de l'obra angladiana, Ayensa i Foguet.¹

1. Es tracta del volum: ANGLADA, Maria Àngels. *De viva veu. Entrevistes i declaracions públiques*. Edició a cura d'Eusebi Ayensa i Francesc Foguet. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat [en premsa].

Tanmateix, l'estudi de l'escriptora arrelada a l'Empordà resta incomplet sense un repàs a l'obra traduïda, a la poesia i a la prosa editada en altres llengües, un aspecte pel qual ella s'interessà i hi col·laborà activament. Anglada es pot llegir avui dia en dinou idiomes, una xifra propera a la de Jaume Cabré i Salvador Espriu, que han estat versionats a més de vint parles, o a Mercè Rodoreda i Albert Sánchez Piñol, que encapçalen la llista dels autors catalans més traduïts, a més de trenta llengües diferents.

Una primera aproximació a la difusió internacional d'Anglada ha de permetre d'entreveure, bàsicament, quin és l'abast i quina ha estat i és encara la recepció de les seves obres en les altres cultures. Esbrinar les raons que han portat a traduir una obra determinada en un moment precís, saber per què i sobretot com ha treballat cada torsimany, suposa estirar fils, lligar caps i obtenir un gavadal de documentació que resulta inabordable en un sol article. Cada peça traslladada inicia en la llengua d'arribada un camí particular, entra en contacte amb un nou sistema literari i fins i tot el pot influenciar, jugar-hi un paper igual o diferent del que tenia en la llengua d'origen. Tota traducció també afecta l'original, en la mesura que el trasllat li dona un valor, el posiciona dins del cànon literari, com a referent en el seu propi sistema. En aquest sentit, les obres de Maria Àngels Anglada que tot sovint s'inclouen en programes de lectura en l'ensenyament secundari del nostre país —*El violí d'Auschwitz* o *Quadern d'Aram*— són precisament les que han estat més traduïdes.

Els estudis sobre traducció literària reconeixen la interacció entre literatures i que no totes les traduccions funcionen igual en el sistema literari d'arribada, i fins i tot pot ser que ho facin en altres camps, en l'àmbit pedagògic, l'ètic i moral o el religiós, per exemple. És a partir d'aquesta premissa i d'altres aspectes teòrics que se sustenten en el fet que cada traducció és fruit dels codis literaris dominants, que cal estudiar les versions de qualsevol autor en una altra llengua. Fer la història de les traduccions suposa resseguir textos i contextos, en paraules de Miguel Gallego Roca, «se trata de reconstruir a través de las traducciones la situación comunicativa y los códigos literarios imperantes en un determinado momento» (Gallego, 1994: 143).

D'altra banda, per no oblidar l'aspecte més pragmàtic, l'impuls institucional per a la difusió de la nostra literatura a partir de fires i certàmens internacionals i els ajuts econòmics que ofereix l'Institut Ramon Llull han fet possible, en els darrers quinze anys, la major part de traduccions a altres llengües. Es tracta d'un mecenatge amb diners públics que ha finançat un bon nombre de versions estrangeres al llarg dels darrers anys, en particular a partir de 2007 quan la Fira del Llibre de Frankfurt va tenir la cultura catalana com a convidada d'honor. El cànon de la literatura catalana vist des de fora és, en bona mesura, el resultat d'una política institucional de subvencions sense les quals moltes edicions en altres idiomes segurament no existirien.

Arxiu familiar Geli Anglada.

La poesia d'Anglada al portuguès, a l'anglès, al rus i al castellà (i uns versos al neerlandès)

Inclinada a la poesia des de ben jove, Maria Àngels Anglada es definia com a poeta que escrivia narracions: «des dels deu anys que escric versos, [la poesia] és la meua vida, encara que faci narrativa» (Figueres, 1980: 21). Aquesta afirmació es fa palesa en tota la seva obra, de gran sensibilitat, des dels inicis i continua evident en els textos de l'obra pòstuma, *Esbossos de Figueres*, veritable prosa poètica. No podia ser altrament, doncs, que el primer pas a l'exterior fos justament de l'obra poètica. El juny de 1974, la revista literària figuerenca *Canigó* dedicava el número setmanal a Portugal i es feia ressò de la publicació de l'*Antologia da Novíssima Poesia Catalã* del catalanòfil Manuel de Seabra, «intel·lectual portuguès arrelat a Catalunya», per anunciar que «està a punt de sortir un llibre seu també inclòs dins la col·lecció "Antologies"» (G. S., 1974: 12). Efectivament, al cap d'unes setmanes Seabra presentava el volum de cinquanta-nou poetes catalans, entre els quals figurava Maria Àngels Anglada amb la versió portuguesa de cinc poemes: «No sé jugar amb màscares», «Els innocents», «Vietnam», «Treva de gener» i «Jo no ploro herois morts» (Seabra, 1974). Els tres primers corresponien al poemari *Díptic* (Tipografia Balmesiana 1972), en canvi «Treva de gener» aparegué posteriorment a *Kyparíssia* (La Magrana 1980) mentre «Jo no ploro herois morts» havia quedat exclòs de la publicació. La significativa tria de Manuel de Seabra, de temàtica de denúncia de l'opressió en la qual vivia Catalunya i la injustícia de la guerra, en aquell moment la del Vietnam, feia honor al títol de *novíssima* i identificava plenament l'autora amb el seu posicionament de denúncia de tota injustícia, la «presa de posició intel·lectual, d'arrel humanística» (Foguet, 2009: 119), que l'acompanyà tota la vida. Seabra té el mèrit d'haver difós per primer cop a l'exterior la producció poètica i compromesa d'Anglada, encara sota el franquisme.

L'any 1991 l'Institut d'Estudis Nord-americans edità en una antologia bilingüe català-anglès, titulada *Survivors/Supervivents*, una tria de poetes catalanes dels segles XIX i XX a càrrec de Sam Abrams. A la nota introductòria queda ben clar el propòsit del volum: «an act of justice and an act of protest against the heavy strain of misogyny in contemporary Catalan literature» (Abrams, 1991: 9). En aquest acte de justícia, Abrams aplegà poesies de Maria Antònia Salvà (6), Clementina Arderiu (4), Rosa Leveroni (2), Montserrat Abelló (5), Felícia Fuster (3), Maria Àngels Anglada (3), Marta Pessarrodona (7), Margarida Ballester (2) i Maria-Mercè Marçal (3). Els tres poemes d'Anglada traduïts a l'anglès corresponen originàriament a *Kyparíssia*, el recull aparegut el 1980 però escrit al llarg de 1974 i fruit del viatge a Grècia que el 1973 havia portat l'autora a Atenes i a recórrer terres hel·lèniques des de Delfos fins al Peloponès. «Tiryntos», «Vitrina» i «Antígona» evoquen el món grec clàssic i tenen alhora «el rerefons de la repressió que viu el poble català i la independència grega del domini turc» (Foguet, 2003: 154). Els tres poemes escollits per Abrams identifiquen Maria Àngels Anglada amb els dos eixos temàtics de la seva producció literària: la cultura grega, arrel de la nostra civilització, i la lluita per la llibertat, la individual i la dels pobles. Anglada agrafà, uns mesos més tard en l'article «Sobrevivents», el fet d'haver estat inclosa en el recull, perquè considerava que «tota dona que escriu és una sobrevivent, que ho ha fet venent dificultats, sobretot de temps: robant-lo a les hores de son, de vegades,

durant l'etapa de joventut i de pujar les criatures; o esperant a publicar fins que les necessitats més punyents han cedit» i recordava que la generació anterior, la que va viure la guerra i també l'exili, la d'Anna Murià, Carme Montoriol i Maria Dolors Orriols, ho van tenir encara més difícil, «van topar encara amb una muralla més alta» (Anglada, 1991: 17). Maria Àngels Anglada representa la represa, el retorn de la dona a la vida intel·lectual, l'enllaç entre aquella generació i el present, «la baula que relliga la contemporaneïtat amb l'eclosió pública de les escriptores republicanes, la trajectòria de les quals es veié truncada per la desfeta de la guerra i l'exili» (Foguet, 2009: 119).

Si entre les versions portugueses i les angleses van haver de transcórrer disset anys, no va ser fins al cap de deu anys més que la poesia angladiana fou traslladada a una llengua més llunyana: al rus. *Temps de miralls exactes: 20 poetes catalanes del segle XX*, editat a Sant Petersburg a càrrec d'Elena Zernova, va incloure una mostra força significativa del corpus angladià, en ordre cronològic i al costat de composicions de dinou poetes més: Anna Montero, Assumpció Forcada, Coloma Lleal, Felícia Fuster, Josefa Contijoch, Júlia Zabala, Margalida Pons, Margarida Ballester, Maria-Mercè Marçal, Marta Pessarrodona, Montserrat Abelló, Olga Xirinacs, Quima Jaume, Rosa Fabregat, Rosa Leveroni, Teresa d'Arenys, Teresa Pascual, Vinyet Panyella i Cèlia Sánchez-Mústich (Zernova, 2001). Hi són presents totes les autores que havia seleccionat Sam Abrams i Anglada hi és representada encara més àmpliament, amb vuit peces traduïdes per quatre mans més a part de Zernova, les de M. Tolstaya i N. Perevezentsyeva. «Fràgils muralles», «Dues planes», «Parada obligatòria», «Retorn a la poesia», «Antígona», «L'endemà de Vandellòs», «El jardí de Nausica» i «Sarajevo» formen un repertori que repassa la producció poètica des de 1972 fins a 1996 i es fixa en la llibertat d'expressió i la defensa del medi ambient, temes que, sens dubte, es corresponen amb l'àmbit reivindicatiu més sensible de la societat russa contemporània.

Una altra dècada havia de passar fins a tenir més poesia en un altre idioma. Carlos Clementson, poeta, traductor i professor a la Universidad de Córdoba, elaborà una ingent antologia bilingüe de la poesia catalana de tots els temps i inclogué quatre poemes de Maria Àngels Anglada en castellà, acarats a la versió catalana: «Elegia a Lluís Companys», «Els innocents», «Vietnam» i «En la mort de Josep Pla». Curiosament, la tria no coincideix amb cap obra de la traducció russa ni tampoc de l'anglesa. En l'exhaustiu volum només trobem dos poemes coincidents amb el repertori de Seabra, «Els innocents» i «Vietnam» (Clementson, 2011). La injustícia de la guerra i dos referents de l'autora (el polític i el literari, Companys i Pla, respectivament) són la tria per il·lustrar la poesia d'Anglada en castellà.

Un únic passatge de poesia ha estat traduït a l'holandès, també per a una antologia bilingüe. La selecció de poemes de Montserrat Abelló, Dolors Miquel, Marta Pessarrodona, Felícia Fuster, Maria-Mercè Marçal i Mireia Calafell titulada *Rebellie-Rebel·lió*, publicada a Amsterdam (Zirimiri Press, 2012) i obra de la traductora Marga Demmers, conté els cinc primers versos de «Senyal de perill» a l'inici del volum i a mode de dedicatòria. Es tracta d'un poema escrit amb motiu d'una trobada d'escriptores catalanes amb el president Jordi Pujol el 1993 i és contundent: «Convidar les poetes és cosa perillosa. / Dic les poetes,

no els joglars del rei. / No treuen cap colom de dintre d'un copalta, / però potser dards de flama del seu fatigat cor / o d'una nit insomne». Tota una declaració de principis de l'Anglada més reivindicativa i ferma en les seves conviccions, que serveix per a presentar les poetes catalanes amb més capacitat de *Rebellie* o rebel·lió per a reclamar un lloc per a la dona en el món de la cultura.

L'obra narrativa al castellà. 'Les Closes' obren el camí

La primera llengua forana a la qual arribà la narrativa de Maria Àngels Anglada fou el castellà. El biògraf Francesc Foguet relata el periple que va fer la primera novel·la de l'autora, que narra la història de la besàvia del seu marit, des que n'acabà la redacció el novembre de 1975 fins que va ser premiada i així aconseguí ser publicada. L'hivern d'aquell any, «Maria Àngels remet *Les Closes* a Joan Sales, factòtum del Club Editor» i Sales li respon que «la història es llegeix amb interès de cap a cap, si bé la llàstima és que sigui tan breu» i que, «ni inflant-lo tipogràficament, el llibre no arribaria al mínim indispensable de la col·lecció del Club dels Novel·listes». Llavors Maria Àngels l'envià a Edicions 62, on «retenen l'obra un any i mig sense respondre-li. A la fi, l'editor Francesc Vallverdú li retorna l'exemplar i li aconsella que presenti la novel·la a un premi» (Foguet, 2003: 93). Anglada la hi presentà i l'aconseguí: el 6 de gener de 1979 s'anunciava el Premi Josep Pla per a la novel·la *Les Closes*. Al cap d'una setmana se'n feia ressò el setmanari *Canigó*, a la portada i en el reportatge amb entrevista a doble pàgina, on l'autora confirmava els tómbos que havia fet la novel·la. Confessava que el judici de Sales l'estimulà, perquè en realitat «fou favorable». I que per explicar aquella història real, no podia fer-ho en poesia, «calia la prosa». El jurat del Pla en valorà «l'alè poètic de l'obra» (R. C., 1979: 10-11). Al cap de dos mesos, el 6 de març, se'n feia la presentació a l'Ateneu Barcelonès. Fou publicada per Destino, editorial que també s'havia d'encarregar de la versió en castellà, *Los Cercados*, que realitzà Mercè Pons aquell mateix any per a la coneguda col·lecció «Áncora y Delfín».

A partir d'aquí i al llarg dels anys vuitanta i noranta, algunes obres d'Anglada foren traslladades al castellà. La mateixa editorial s'encarregà de l'edició del relat infantil il·lustrat *El bosc de vidre, El bosque de cristal* (Destino 1987), el mateix any que la de l'original. La novel·la *Artemisia* (Columna 1989), de la qual Edicions Brau n'anuncia la reedició mentre escrivim aquestes línies, fou fruit del viatge a Lesbos de 1988 i aparegué en castellà a Editorial Juventud l'any 1995 en versió d'Avelino Hernández. L'any següent, Teresa Solana traslladà els dos volums de *Relats de mitologia* (Destino 1996) i Maria Teresa Ramos vessà el conte *Nadal* el mateix any que l'original, *Navidad* (Columna 1998).

Excel·lent coneixedora de la tasca de la traducció i traductora ella mateixa, Anglada valorà sempre la tasca dels seus torsimanys. Va expressar en diverses ocasions el desacord amb la invisibilitat dels traductors, pensava que «les editorials fallen en no posar el nom del traductor en un lloc més vistent, i no tan sols al darrera».² Així ho escriví a Avelino Hernández, amb qui mantingué una

2. Carta de Maria Àngels Anglada a Avelino Hernández datada a Figueres l'u d'octubre de 1997. Arxiu personal de l'autora. Agraïm a les filles de Maria Àngels Anglada i Jordi Geli, Rosa i Mariona Geli

interessant relació epistolar. En una carta, en referència a la tasca d'encarar-se a *Artemisia* li desitjava, d'entrada i amb l'amabilitat que la caracteritzava, que «la feina sigui per tu agradable». L'autora va poder revisar la versió castellana, segons es desprèn de la correspondència, la qual cosa li donà ocasió de fer esmenes a l'original català d'*Artemisia*, perquè entremig havia obtingut més informació sobre la pintora Artemisia Gentileschi, «que jo no coneixia llavors».³

Un cop lliurada *Artemisia*, Avelino Hernández rebé l'encàrrec d'Alfaguara per a *El violí d'Auschwitz*. En aquest cas, el traductor també va consultar dubtes a l'autora, sobretot en referència al camp semàntic de l'ofici de lutier, i Anglada al seu torn també va poder millorar la versió en altres aspectes. A tall d'exemple: «A la pàgina 40 penso canviar *golondrinas* per *pájaros* perquè les orenetes o *golondrinas* no fan niu als arbres». Aclarits els dubtes i fetes les esmenes lèxiques, agraïx al traductor «la manera com has respectat l'aire o el ritme de la frase».⁴ Al cap i a la fi, es tracta d'allò més difícil de copsar i el que fa reeixida una traducció.

Més enllà de les llengües peninsulars. 'El violí d'Auschwitz' a Itàlia

Amb *El violí d'Auschwitz* (Columna 1994), la novel·la que «reflecteix la capacitat de supervivència humana i el triomf de l'art i de la bellesa per damunt de la barbàrie sistemàtica perpetrada pels nazis» (Foguet, 2003: 215), Anglada aconsegueix vèncer l'horror amb l'art, tot respectant la dignitat de les víctimes com el primer gran clàssic, la *Ilíada*. En pocs mesos, la història de Daniel, el lutier jueu, arribà a tres edicions i fou guardonada com a Novel·la de l'Any en els premis Prudenci Bertrana, guardó atorgat per votació popular. Amb més de cent mil exemplars venuts avui dia en català, el relat arribà al gal·lec (Xerais 1996) i al castellà (Alfaguara 1997) relativament poc temps després de la publicació de l'original. Més enllà de les llengües peninsulars, fou traduït a l'italià (Editori Riuniti 1997) de la mà de Veronica Torres, reconeguda professora catalanista, amb la qual Anglada també hi mantingué contacte. Torres fou la companya del prolífic i prestigiós hispanista alguerès i poeta Ignazio Delogu (1928-2011), també traductor i professor de literatura catalana a la Universitat de Sàsser. Uns anys abans, en una estada a l'Alguer la Setmana Santa de 1986, Anglada havia traduït el poema «Sera ad Auschwitz», de Delogu (Anglada, 1998: 101), la llavor que havia d'inspirar *El violí d'Auschwitz*. La versió italiana causà una il·lusió i emoció especial a la nostra autora i «el 1997, Maria Àngels viatja a Bolonya, convidada per la Fundació Gramsci, per assistir a la presentació d'*Il violino di Auschwitz* en què Moni Ovadia, un gran actor de teatre, poeta i músic, d'origen jueu búlgar, en diu coses profundes» (Foguet, 2003: 221). Allí es retrobà amb Torres i Delogu, per celebrar la primera edició italiana, la qual obtingué bones crítiques. Curiosament, el lligam de l'Anglada traduïda amb l'illa de Sardenya continuà amb la segona obra vessada a l'italià, *Il quaderno di Aram*, publicada a Tissi (Angelica Editore 2007) de la mà de Maria Suelzu. En canvi, un resultat ben

Anglada, l'amabilitat i la disponibilitat per a resoldre les nostres consultes, així com la informació que ens han facilitat per a l'elaboració d'aquest article.

3. Carta de Maria Àngels Anglada a Avelino Hernández datada a Figueres el 6 de febrer de 1995.

4. Carta de Maria Àngels Anglada a Avelino Hernández datada a Figueres el 9 de setembre de 1994.

diferent havia de tenir la segona versió d'*Il violino di Auschwitz* (Rizzoli 2009) que fou encarregat a una altra traductora, l'escriptora Margherita D'Amico. La dita versió presenta, curiosament, supressions, ampliacions i canvis, de manera que es tergiversa l'estil acurat i sobri de l'original i s'apropa més a una segona traducció feta a partir de la versió de Torres o de la castellana. La nova edició de Rizzoli va rebre crítiques molt dures de la premsa italiana. Justificades o no, les dues versions són dignes d'un estudi comparatiu. De moment, amb l'ànim d'aprofundir-hi en un altre article, il·lustrem el resultat de cada traducció amb tres exemples diferents que hem extret de l'inici de l'obra:

Anglada	Tot just al migdia, quan <i>el sol escampà la boira</i> , vaig fer un volt per la Ryneck Glowny, abans de tornar a l'hotel.
Veronica Torres	Solo a mezzogiorno, quando ormai <i>il sole aveva diradato la nebbia</i> , feci un giro per la Ryneck Glowny prima di tornare in albergo.
Margherita d'Amico	A mezzogiorno, quando il sole aveva per un momento <i>dissipato la nebbia</i> , ero riuscito appena a fare un giro per il Rynek Glowny, prima di rientrare in albergo.
Avelino Hernández	Al mediodía, cuando <i>el sol levantó la niebla</i> , apenas si fui a dar una vuelta por la Ryneck Glowny, antes de regresar al hotel.

«El sol escampa la boira» d'Anglada té el corresponent exacte en «il sole dirada la nebbia» de Torres. D'Amico tria una opció diferent, el verb *dissipare* en lloc del *diradare*, que manté el sentit però s'allunya de la fraseologia més genuïna. Amb *dissipare*, el resultat s'apropa més a l'opció del castellà, on el sol *disipa*, *disuelve* o *levanta la niebla*.

A part de la tria lèxica, les decisions preses en les expressions idiomàtiques també són dignes d'estudi. Al segon paràgraf de l'original, Virgili Stancu toca «els preludis de Chopin que tenia *en dits*». La traducció de Torres troba una expressió propera al català «il preludi di Chopin che conosceva *a menadito*», sense canviar la sintaxi i mantenint el ritme de l'original. El castellà també conserva l'expressió: «el preludio de Chopin que tenía *en la punta de los dedos*». En canvi, D'Amico canvia completament la fórmula i l'estructura de la frase i escriu que Virgili Stancu «aveva interpretato *con la consueta perizia* uno dei preludi di Chopin». A més de triar l'expressió més llunyana a la lògica per la proximitat lingüística entre el català i l'italià, la traducció de D'Amico perd l'estil de l'original i tendeix a forçar períodes. Vegem un altre exemple:

Anglada	Tenia els ulls tristos, quan no tocava.
Torres	Quando non suonava, aveva gli occhi tristi.
D'Amico	Quando il suo strumento taceva, i suoi occhi diventavano tristi.
Hernández	Tenía los ojos tristes cuando no tocaba.

Deixant de banda que el període subordinat en italià ha de passar al davant, és evident que D'Amico parafraseja, fa una traducció més lliure. Torres, en canvi, conserva l'estil i els matisos de l'original, agafa el color de les expressions buscant la proximitat entre les dues llengües romàniques. Quan Anglada parla del «violí solista», per exemple, que el castellà respecta i també la versió de Veronica Torres, D'Amico ho tradueix per «il primo violino», que no és exactament el mateix. D'Amico refà el text i d'alguna manera s'aproxima més al lector italià actual. Sens dubte Rizzoli va prioritzar les necessitats del mercat i encarregà una traducció que havia de ser diferent de l'anterior.

El cas de l'italià, amb dues traduccions de la mateixa obra, és únic. Però sigui com vulgui, i retornant a final de la dècada dels noranta, el salt internacional d'*El violí d'Auschwitz* acabava de començar.

La projecció internacional a partir de 2007. Anglada en dinou llengües

Jacques Stroumsa, el violinista supervivent d'Auschwitz que establí amistat amb Anglada, li escrivia des de Jerusalem el 13 de setembre de 1998, a tomb «de la seva petita obra mestra»,

[...] no li sembla que estaria bé de traduir-la al francès i editar-la a París? Amb la seva autorització, m'agradaria intentar obtenir un acord amb el meu editor de CERF, on tinc alguns amics; i si tothom hi està d'acord, em proposo traduir-la jo mateix (amb el seu ajut, és clar!). Com que em conviden força sovint a fer conferències a França (cada vegada més), jo podria parlar del llibre i ajudar a difondre'l. I després el mateix amb l'alemany, tot i que jo no sóc capaç de traduir-lo. Caldrà trobar un traductor. Però l'editor ja el tinc, i potser també el traductor. (Velaz, 2016: 37)

La proposta de Stroumsa potser era avançada en el temps, però no anava desencaminada. Havien de transcórrer més de deu anys perquè *El violí d'Auschwitz* passés al francès i a l'alemany. Les artífexs foren, en ambdós casos, traductores reconegudes i experimentades: Marianne Millon (Stock 2009) i Theres Moser (Luchterhand 2009), respectivament. Tant la traductora francesa com l'alemanya ja eren en aquell moment professionals amb una dilatada i rigorosa carrera.

La recepció de la traducció alemanya, però, també mereixeria un estudi a part pel fet que el llibre es basa en una temàtica molt sensible al públic germànic, la qual, tractada per una escriptora de fora, impactà la crítica d'una manera especial. No cal anar lluny per adonar-se d'un detall lleu però important. El títol patí un canvi: *Die Violine von Auschwitz* opta per un plural que girat seria *Els violins d'Auschwitz*. Una subtilesa que amaga l'objectiu de no entrar en l'imaginari del lector directament amb la història individual, sinó amb una de més coneguda, la dels violins de l'orquestra que, com tothom sap, havia de tocar al camp de concentració. És un retoc substancial, perquè el violí o millor dit la seva construcció, en tercera persona del singular, és un encàrrec sinistre i sens dubte el veritable protagonista de l'obra, qui realment s'arrisca a ser eliminat com tants milers de jueus. Desviar el títol al plural redirecciona l'atenció i respon a un canvi

segurament necessari per a entrar i ser acceptat en el sistema literari i cultural alemany.

En qualsevol cas, fou a partir de la promoció d'autors catalans a la fira de Frankfurt de 2007 que *El violí d'Auschwitz* passà a la internacionalització. L'Institut Ramon Llull havia encarregat breus fragments d'Anglada, en concret de l'obra *L'agent del rei*, al castellà (IRL 2005), a l'alemany (IRL 2006) i a l'anglès (IRL 2007) dins dels volums de promoció *Catalan Essays and Criticism*, i un passatge de *L'àngel i altres contes* traduït per Petra Zickmann es va incloure dins de *Willkommen in Katalonien. Eine literarische Entdeckungsreise* (Subirana, 2007: 192). Resulta difícil de mesurar quina fou la influència real d'aquestes mostres en la difusió de l'obra d'Anglada, però és evident que l'autora quedava inclosa en el cànon d'exportació de la literatura catalana.

L'any 2009, a part de les versions francesa i alemanya, es van publicar la portuguesa de Roland Polito (Globo 2009), la sèrbia de Pau Bori amb Jelena Petanovic (Dereta 2009) i la grega de Kleti Sotiriadu (Konidaris 2009) i el 2010, la neerlandesa d'Adri Boon (De Geus 2010), la polonesa de la traductora guardonada amb el Premi Ramon Llull de traducció literària 2015 Anna Sawicka (Warszawskie Wydawnictwo Literackie 2010), la romanesa d'Oana-Dana Balas (Meteor Press 2010) i l'anglesa de Martha Tennent (Bantam Books 2010). El denominador comú de totes recau en l'excel·lència dels traductors. Només cal un breu repàs a les seves biografies i bibliografies per a comprovar-ne l'expertesa. Cada versió seria digna d'un estudi monogràfic que en provés els encerts i les virtuts, que sens dubte van ser fonamentals en la recepció de l'obra en les diferents cultures.

Esment particular mereix la traducció grega, que Sam Abrams va presentar a l'Institut Cervantes d'Atenes el 2009 amb presència de la traductora. Inclou un pròleg d'Eusebi Ayensa titulat «El violí d'Auschwitz o l'art contra la barbàrie». Ayensa, conscient d'introduir per primer cop l'escriptura a les lletres gregues, fa un repàs a la vida i l'obra de Maria Àngels Anglada. Al final de la introducció presenta la traducció al grec del poema «Làpida i Afrodita», fruit d'un viatge a Rodes de l'autora en el qual el marbre de la petita estàtua d'Afrodita del Museu Arqueològic de l'illa li evocà el de la làpida de la sinagoga propera amb el nom de les dues mil víctimes de la deportació nazi de 1944 i 1945. Els darrers versos, «des del mar blau de Rodes, lluny, molt lluny, fins al forn encès a Auschwitz», no deixen indiferent ningú i encara menys el lector grec, que hi troba directament referida la seva pròpia història. Sembla que el llibre va funcionar força bé en el mercat hel·lè i fou l'admiració de la crítica. Una segona edició o la traducció d'una altra obra d'Anglada ja no es va produir perquè la casa editorial va desaparèixer amb la crisi econòmica. Tot i així, al llarg d'aquests anys, diversos articles de la premsa grega han fet referència al *To βιολί του Άουσβιτς* (Konidaris 2009), no només per a explicitar que la lluita contra el feixisme continua vigent, sinó pel fet d'entendre la prosa poètica d'Anglada com a part indissoluble de l'ésser polític i literari, el «πολιτικό-λογοτεχνικό ζώον» que és l'home (Andronidis 2015).

També mereixeria un estudi a part una altra magnífica traducció, l'anglesa de Martha Tennent. Materialment i a diferència de totes les altres fa constar el nom de la traductora a la coberta i incorpora al final del llibre tres apartats explicatius

«About the author», «About the translator» i «About the type». Es tracta d'una edició molt acurada, impresa als Estats Units, a Nova York (Bantam Books 2010). A l'apartat dels crèdits no consta que gaudís de cap subvenció. D'altra banda, pel que fa a la rebuda de *The violin of Auschwitz* al mercat anglès, i com ens ha explicat la traductora, va comptar d'entrada amb un cert escepticisme de l'editor, que en un primer moment considerà el protagonista un personatge massa pla i la novel·la, en conjunt, massa breu. Curiosament, aquesta és l'opinió de la crítica del món anglosaxó en general, si atenem als diversos articles i presentacions que s'han succeït en els darrers anys.

Les traduccions més recents d'*El violí d'Auschwitz*, entre el 2013 i el 2017 a l'hongarès, al suec, al danès i al croat, han estat possibles gràcies al finançament de l'Institut Ramon Llull. La versió al finès programada per al 2018 compta, de moment, amb la dedicació de la traductora Satu Ekman gràcies al suport de la Fundació Faber, arrel d'un programa d'estades artístiques de l'Ajuntament d'Olot. Amb la llengua fina, *El violí* arribarà a les disset versions. Potser encara és aviat per avaluar la recepció que va tenint en cada cultura d'arribada, però en les crítiques literàries dels diaris en llengües nòrdiques han aparegut comentaris que s'hi refereixen com a «petita història de baixa intensitat», de «perfil simple» o de «recorregut superficial» i que coincideixen amb algunes opinions del públic anglès i dels exigents lectors alemanys, que troben el personatge del protagonista pla i la història massa simple, tot i la cruesa i la importància real de l'Holocaust jueu. Un contrast evident amb la lectura que encara en fan el públic i els mitjans a Grècia i també a Itàlia, on, sense anar gaire lluny, enguany mateix, *El violí d'Auschwitz* era el fil conductor de l'acte del dia en memòria de les víctimes de l'Holocaust, el 27 de gener, a l'Ajuntament de Novara.⁵ Sembla que el llenguatge poètic, la prosa delicada i la profunda sensibilitat de Maria Àngels Anglada tingui una recepció més natural en l'àmbit mediterrani.

'Quadern d'Aram' (1997). A remolc d'«El violí d'Auschwitz»

A Anglada, «la feina de documentació exhaustiva per a *El violí d'Auschwitz* la duu a escriure *Quadern d'Aram*» (Foguet, 2003: 225). Efectivament, la tasca de documentació sobre l'Holocaust del poble jueu la portà a l'estudi del genocidi del poble armeni, un dels drames més salvatges i cruels del segle xx. L'estil d'ambdues obres és semblant, el relat colpidor i la poesia hi tenen un paper fonamental. També pel que fa a la traducció, una porta a l'altra. En l'àmbit de la difusió internacional comprovem que, a excepció de la llengua armènia que té una gènesi a part, totes les altres, la italiana (Angelica 2007), la francesa (Stock 2010), la neerlandesa (De Geus 2013) i la romanesa (Meteor Press 2014), són obra dels mateixos traductors d'*El violí* i han arribat al mercat editorial gràcies al bon funcionament del primer en les diferents cultures i al finançament de l'Institut Ramon Llull.

5. <<http://www.cittadinovara.com/a-romagnano-sesia-una-serata-di-teatro-sul-dramma-dellolocausto/>> [Consulta: 20 maig 2017]

La traducció de *Quadern d'Aram* a l'armeni (Erevan: Aok, 2008) va anar a càrrec de Grigor Janikyan, però en fou la veritable artífex l'editora Maria Ohannesian, l'hel·lenista armènia que Maria Àngels Anglada va conèixer per casualitat i qui l'assessorà en les qüestions relatives al poble i a la cultura armenis, tal i com consta en la reconeixença a l'inici del llibre. Ohannesian li facilità informació «des de les cançons populars i receptes de cuina fins a la concepció de l'art i la religió» i fins i tot col·laboraren juntes «l'estiu de 1998, en la traducció d'una tria de poemes de Daniel Varujan» (Foguet, 2003: 229-230) i que es publicà amb el títol *Terra porpra i altres poemes* (Columna 2000). Aquestes són fins ara les úniques traduccions de l'armeni al català.

Conclusions

Si la literatura no té cap altra missió que provocar el diàleg, la literatura traduïda assegura el diàleg entre cultures. Madame de Staël afirmava, el 1816, que transportar d'una llengua a una altra les obres mestres de l'esperit humà és el servei més eminent que hom pot fer a la literatura i que els avantatges d'aquest intercanvi literari són infinits. Les obres mestres de Maria Àngels Anglada ja dialoguen amb dinou cultures diferents i el camí d'aquest intercanvi literari ha quedat aquí només apuntat. Hem esbossat una panoràmica general, una aproximació que pot esdevenir el punt de partida d'un estudi més profund de cadascuna de les traduccions i la seva recepció. Apuntem aquí unes cinc primeres conclusions.

Primera: La poesia de Maria Àngels Anglada en altres llengües ha estat publicada sempre en antologies. Cada antòleg ha fet una tria molt precisa, d'acord amb els eixos temàtics de l'autora però també amb allò que la cultura d'arribada podia identificar com a propi. D'altra banda, els reculls poètics són un tast i en general acostuma a passar que tot i la voluntat d'obrir mercat a partir d'antologies, aquestes acabin produint l'efecte contrari, és a dir, que no es publiqui res més d'aquest gènere. Aquest és el cas de la poesia de Maria Àngels Anglada.

Segona: La narrativa angladiana fou traduïda primer de tot al castellà, però curiosament aquesta llengua no li donà pas al mercat internacional. Com assegura l'estudi de Carme Arenas i Simona Skrabec, «tan sols uns pocs autors catalans contemporanis que figuren entre els més traduïts al castellà tenen alhora una projecció internacional, com és el cas de Mercè Rodoreda. L'entrada a l'escenari espanyol no garanteix una projecció internacional» (Allen, 2007: 30).

Tercera: Els referents culturals d'Anglada són els de les humanitats clàssiques, el llegat grecollatí que ha bastit la nostra manera de pensar i la nostra identitat. A partir d'aquí, la presa de posició intel·lectual a favor de la justícia social i la dels pobles es fa palesa en tota la seva producció. En general, hem vist que les cultures mediterrànies copsen millor els referents i la prosa poètica de la nostra autora. En canvi, la rebuda a Alemanya i als països nòrdics ha estat, de sempre, més crítica. Sospitem que aquestes traduccions no han sabut transmetre allò de poètic que conté la narrativa d'Anglada, l'alè mediterrani i els referents de la tradició grecollatina.

Quarta: Anglada ha tingut sempre bons traductors, professionals amb garantia de qualitat. Aquest aspecte no es pot menystenir.

Cinquena: El nombre de traduccions finançades a partir de 2007 és molt significatiu. Convé recordar que des de la seva creació, l'any 2002, l'Institut Ramon Llull ha pagat la traducció de més de 900 obres catalanes, segons la base de dades del TRAC.⁶ Si l'any 2003 es van destinar 110.745 € a ajudar la traducció a altres llengües, el 2015 es va assolir la xifra de 369.141 €, és a dir, es van triplicar els recursos. En aquest mateix període, les traduccions publicades han augmentat any rere any i han passat de 44 l'any 2003 a 102 el 2012. La xifra més alta va ser precisament la corresponent al 2007, en què es van publicar 145 títols en les diferents llengües estrangeres. Les darreres dades disponibles, les de 2015, apunten un total de 87 títols, gairebé tots de novel·les, traduïts a 22 llengües. És evident que sense mecenatge públic la literatura catalana en altres llengües, avui per avui, seria ben diferent. Sens dubte els ajuts institucionals han col·laborat a difondre les grans obres de la literatura catalana i també les de la nostra autora.

ANNEX

Obres de Maria Àngels Anglada traduïdes a altres llengües

Poesia	Llengua	Any	Traductor
«No sé jugar amb màscares», «Els innocents», «Vietnam», «Treva de gener», «Jo no ploro herois morts» a: <i>Antologia da Novíssima Poesia Catalã</i>	portuguès	1974	Manuel de Seabra
«Tiryntos», «Vitrina» i «Antígona» a: <i>Survivors</i>	anglès	1991	Sam Abrams
«Fràgils muralles», «Dues planes», «Parada obligatòria», «Retorn a la poesia», «Antígona», «L'endemà de Vandellòs», «El jardí de Nausica», «Sarajevo» a: <i>Temps de miralls exactes: 20 poetes catalanes del segle XX</i>	rus	2001	M. Tolstaya, E. Zernova, N. Perevezentsyeva
«Elegia a Lluís Companys», «Els innocents», «Vietnam», «En la mort de Josep Pla» a: <i>Esa luz de Sinera. Antología general de la poesía catalana</i>	castellà	2011	Carlos Clementson

6. TRAC: Base de dades de l'Institut Ramon Llull que permet consultar quins autors i quins llibres de les lletres catalanes han estat traduïts a altres llengües. Recull la base de dades històrica de la Institució de les Lletres Catalanes.

Narrativa infantil i juvenil	Llengua	Any	Traductor
<i>El bosc de vidre</i>	castellà	1987	Maria Àngels Anglada?
<i>Relats de mitologia I i II</i>	castellà	1996	Teresa Solana
<i>Nadal</i>	castellà	1998	Maria Teresa Ramos

Obra narrativa	Llengua	Any	Traductor
<i>Les Closes</i>	castellà	1979	Mercè Pons
<i>Artemísia</i>	castellà	1995	Avelino Hernández
<i>L'agent del rei</i> (fragment)	castellà	2005	Rebeca Martín
<i>L'agent del rei</i> (fragment)	alemany	2006	Heike Nottebaum
<i>L'agent del rei</i> (fragment)	anglès	2007	Julie Wart
<i>Quadern d'Aram</i>	italià	2007	Maria Suelzu
<i>Quadern d'Aram</i>	armeni	2008	Grigor Janikyan
<i>Quadern d'Aram</i>	francès	2010	Marianne Millon
<i>Quadern d'Aram</i>	neerlandès	2013	Adri Boon
<i>Quadern d'Aram</i>	romanès	2014	Oana-Dana Balas
<i>L'àngel i altres contes</i> (fragment)	alemany	2007	Petra Zickmann
<i>El violí d'Auschwitz</i>	gallec	1996 2001	Xavier R. Baixeras Xavier R. Baixeras
<i>El violí d'Auschwitz</i>	castellà	1997	Avelino Hernández
<i>El violí d'Auschwitz</i>	italià	1997 2009	Verónica Torres
<i>El violí d'Auschwitz</i>	portuguès	2002 2009 2011	Jorge Fulloca Roland Polito Maria Joao Teixeira
<i>El violí d'Auschwitz</i>	alemany	2009	Theres Moser
<i>El violí d'Auschwitz</i>	grec	2009	Kleti Sotiriadu
<i>El violí d'Auschwitz</i>	francès	2009 2010	Marianne Millon Marianne Millon

Obra narrativa	Llengua	Any	Traductor
<i>El violí d'Auschwitz</i>	serbi	2009	Pau Bori i Jelena Petanovic
<i>El violí d'Auschwitz</i>	neerlandès	2010	Adri Boon
<i>El violí d'Auschwitz</i>	polonès	2010	Anna Sawicka
<i>El violí d'Auschwitz</i>	romanès	2010	Oana-Dana Balas
<i>El violí d'Auschwitz</i>	anglès	2010	Martha Tennent
<i>El violí d'Auschwitz</i>	hongarès	2013	Varju Kata
<i>El violí d'Auschwitz</i>	suec	2014	Jens Nordenhök
<i>El violí d'Auschwitz</i>	danès	2016	Ane-Grethe Ostergaard
<i>El violí d'Auschwitz</i>	croat	2017	Boris Dumancic
<i>El violí d'Auschwitz</i>	finès	2018	Satu Ekman

Referències bibliogràfiques

- ABRAMS, D. Sam. *Survivors*. Barcelona: Institut d'Estudis Nord-americans, 1991.
- ALLEN, Esther (ed.). *Ser traduït o no ser. Informe PEN/IRL sobre la situació internacional de la traducció literària*. Barcelona: IRL, 2007.
- ANDRONIDIS, Simos. «*To biolí tou Aousbits ή πως το φως νικά το σκοτάδι*». *H Allh Apovh* (8 febrer 2015) [en línia]. <<http://www.alli-apovsi.gr/politismos-ekdeloseis/bioli-tou-aousbits-pos-phos-nika-skotadi.html>> [Consulta 20 maig 2017]
- ANGLADA, Maria Àngels. *Díptic*. Vic: Tipografia Balmesiana, 1972.
- *Les Closes*. Barcelona: Destino, 1979.
 - *Kyparíssia*. Barcelona: La Magrana, 1980.
 - *Artemísia*. Barcelona: Columna, 1989.
 - *Columnnes d'hores*. Barcelona: Columna, 1990.
 - *L'agent del rei*. Barcelona: Columna, 1991.
 - «Sobrevivents». *El 9 Nou* (juny 1991), p. 17.
 - *El violí d'Auschwitz*. Barcelona: Columna, 1994.
 - *Arietta*. Barcelona: Columna, 1996.
 - *Quadern d'Aram*. Barcelona: Columna, 1997.
 - «Sera ad Auschwitz». *Revista de Girona*, núm. 189 (juliol-agost 1998), p. 101.

- *L'àngel i altres contes*. Barcelona: Empúries, 2000.
- *Narrativa*. Vol I. [Introducció de Carles Miralles, edició i notes d'Eusebi Ayensa.] Barcelona: Edicions 62, 2001.
- *Incitació a la lectura. Articles de crítica literària*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- *Poesia completa*. Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, 2009.
- CLEMENTSON, Carlos. *Esa luz de Sinera. Antología general de la poesía catalana*. Editorial Eneida, 2011.
- CONDOM, Dolors. «Maria Àngels Anglada. Passió pel món clàssic». *Revista de Girona*, 199 (març-abril 2000), p. 58-63.
- FIGUERES, Josep Maria. «Tercera edició de *Les Closes*. Maria Àngels Anglada o la tendresa empordanesa». *Avui* (13 setembre 1980), p. 21.
- FOGUET I BOREU, Francesc. *M. Àngels Anglada. Passió per la memòria*. Barcelona: Pòrtic, 2003.
- «Maria Àngels Anglada, 'dona de lletres'». A: *Gènere i modernitat a la literatura catalana contemporània*. Lleida: Punctum, 2009.
- G. S. «Una col·lecció d'antologies poètiques en català». *Canigó Revista Literària*, núm. 348 (8 juny 1974), p. 12.
- GALLEGO ROCA, Miguel. *Traducción y literatura: los estudios literarios entre las obras traducidas*. Madrid: Ediciones Júcar, 1994.
- JULIÀ, Lluïsa. «El violí d'Auschwitz. El naixement d'una novel·la èpica». *Serra d'Or*, núm. 475-476 (juliol-agost 1999), p. 67-71.
- R. C. «Maria Àngels Anglada, Premi Pla 78». *Canigó. Setmanari Independent dels Països Catalans*, núm. 588 (13 gener 1979), p. 10-11.
- SEABRA, Manuel de. *Antologia da Novíssima Poesia Catalã*. Lisboa: Editorial Futura, 1974.
- SUBIRANA, Jaume (ed.) *Willkommen in Katalonien. Eine literarische Entdeckungsreise*. Frankfurt: Dtv, 2007.
- VELAZ, Anna M. «Epistolari Stroumsa-Anglada». *Encesa literària*, 2 (1r semestre 2016).
- ZERNOVA, Elena (ed.). *Temps de miralls exactes. 20 poetes catalanes del segle XX*. Sant Petersburg: St. Petersburg University Press, 2001.